

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ד, תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

switch... וסמכויות האקדמיה

סוויטש, שאָטער, מפּסק, מפתח, מְטָה, מְתָג — שש המלים האלה כולן מכוונות לדבר אחד. ומהו דבר זה, יקל בוודאי על הקוראים לדעת על פי שתי המלים הראשונות, שהן לועזיות: Schalter בגרמנית, switch באנגלית. זהו המכשיר שבקיר החדר, שבו מדליקים ומכבים את המנורה החשמלית, אבל מכשירים כאלה יש רבים מאוד ושונים מאוד בחשמלאות, ולא רק בחשמלאות.

לפי ההחלטה האחרונה של ועד הלשון העברית נקרא

-
1. J. B. Rudnyćkyj, Canadian Place Names of Ukrainian Origin, Winnipeg 1952, עיין פרקים סחאימים בספרו של מִנְקוֹן, The American Language.

מכשיר זה מתג, אבל מכיוון שהחלטה זו חדשה למדיי, אינה ידועה לרבים, ולפי שעה משתמשים הרוב באחת מן המלים האחרות, בייחוד בשתי הלועזיות הנ"ל או ב"מפסק" וב"מפתח". אני בעצמי, בבואי לקנות מתג לפני זמן-מה, אמרתי לבעל החנות: "אני מבקש אותו דבר, שאני קורא לו מתג ושקוראים לו שאלטר בלעז". המוכר הבין אותי מיד, ובהגישו לי את מבוקשי אמר לי: "זה נקרא מפתח בעברית". עניתי לו, שוועד הלשון קבע לכך "מתג", וסיפרתי לו קצת על תולדותיה וטעמיה של מלה זו. אבל הפרידה מן המלה המורגלת "מפתח" קשתה עליו, והוא עמד להגן עליה. בוודאי היה מתפתח בינינו ויכוח ארוך, לולא שני לקוחות אחרים, שנכנסו לחנות וחפצו לקנות זה "טוקטר" וזה "שטקר". העסק קודם, כמובן, לבלשנות, ואף אני מיהרתי ולא יכולתי לחכות לגמר העסק ולהמשך שיחתנו.

אחר-כך מצאתי, שחברת החשמל משתמשת בהוראותיה לצרכנים ב"מפסק" במקום "מתג", ואותה המלה באה גם בפרטומים אחדים של חיל-האוויר.

יש להודות, שכל אחת מן המלים הנ"ל—חוץ מן הלועזיות כמובן—הוצעה במרוצת השנים אף ברשימות מונחים של ועד הלשון העברית, גרמה לכך השאיפה או לתת אישור למונח, שנראה כמקובל בפי הבריות באותו הזמן, או להנהיג מונח מוסמך אחד תחת ריבוי המונחים המשמשים בערבוביה. נעשה כאן אפוא ניסיון להניח להתפתחות החפשית להגיע לידי אחידות השימוש, וניסיון זה נכשל. ארבעה או חמישה מונחים עדיין משמשים בערבוביה, והתוצאה היא, למשל,

שפקיד משרד המסחר והתעשייה, המוצא „מפתח“ במכתב של בית-מסחר אחד ואינו יודע, מה עניין מפתחות אצל צורכי חשמל, מטלפן אל ועד הלשון ושומע, שהואיל והמכתב עוסק בצורכי חשמל, מן הסתם הכוונה לאותו מכשיר, הנקרא בשמות כה רבים, שאחד מהם „מפתח“. ואפשר, שבין הסחורות, המוזמנות עתה מגרמניה, יהיו גם מתגים. אם כן, טוב שרשימות הסחורות האלה נכתבות בעברית ובגרמנית; בזכות הגרמנית ידע לא רק הגרמני אלא גם הפקיד הישראלי, מה מזמין המזמין. לא באתי לדון כאן במעלותיו ומגרעותיו של כל אחד מן המונחים המתרוצצים בשימוש. די לי אם אומר, שאחרי שיקול רב של כל ההצעות מצד המדע ומצד המעשה באו חבלשנים ובעלי-המקצוע, המשתפים פעולה בוועד הלשון, לידי החלטה ש„מתג“ הוא המונח הראוי להתקבל.

„מתג“ זה אינו המצאה חדשה; להפך, הוא המונח הראשון, שהוצע בוועד הלשון לעניין הנדון. ודווקא בהנחת המונח הזה ובהתפתחות שימוש מתגלה לנו אותה דרך טבעית של חידוש וגלגול, שבה הולכת כל לשון ביצירותיה ובשינוייה. מתג הוא, כידוע, מקל קטן, המחובר לרסן והנתון בפי הבהמה, וכן, בטעמי המקרא, סימן שצורתו כעין מקל קצר, ובזמן החדש נתקבל אף-כשם לסוג של חיידקים על שם צורתו¹. ראשוני ועד חלשון העברית, שבאו לקבוע מלה עברית למכשיר המשמש לפתיחת מעגל חשמלי ולסגירתו, לא היו בעלי מקצוע; הם

1. כשם שמיני חיידקים אחרים נקראים נקד, לוליינית, פסיקון,

שלשלת, אף הם על שם צורתם. עיין „לשוננו“ ט"ה, 281 וכו'.

ראו לנגד עיניהם את המכשיר רק בצורה המקובלת בימים
ההם, ובמכשיר זה בלט החלק העשוי להסתובב, שהייתה לו
צורה של מקל קטן, של „מתג“. אחר-כך באו בעלי מקצוע
ואנשי לשון, בקרנים ונקרנים, והטילו דופי במונח זה בטענם,
שרוב המתגים אינם דומים כלל לאותו „מתג“ בצורתם ושימושם,
ואלה המציאו את המונחים האחרים, שעדיין מתהלכים בלשון
דורנו. אולם בדיון הממצה האחרון, שבו נבדקו כל ההצעות
האחרות, הוסכם שוב, ש„מתג“ הוא המונח הנוח ביותר. הפעולות
הנעשות במתגים למיניהם הן כל-כך רבות ושונות, שרצוי
דווקא מונח, שלא יאמר כלום על מהות הפעולה,
ושאפשר יהיה לגזור ממנו פועל הכולל את כל הפעולות השונות.
„מתג“, שנולד על ברכי הפרט המקרי של הימים ההם, יצא
להורות על הכלל, על כלל המכשירים האלה, בעלי התפקידים
המרובים. והפועל הנגזר משם זה — מתג, מיתוג — אף הוא
אינו מיוחד לאחת הפעולות, אלא כללי ומכוון לכל שימושי
המתגים.

הארכתי את הדיבור ב„מתג“ ובציריו, אך לא עלה בדעתי
לכתוב עליו אלא משום שאני רואה בפרשה זו פרט היוצא
ללמד על כלל. בוויכוח על הוק האקדמיה ללשון העברית
היו שהביעו ספק, אם רצוי לתת לאקדמיה את הסמכות לקבוע
מונחים ולחייב את מוסדות הממשלה לנהוג לפי החלטות
האקדמיה בעניין זה כבעניינים אחרים, כגון כתיב ותעתיק.
המתנגדים למתן סמכות זו חששו מפני פגיעה ביצירה החפשית
בלשון, אך טעות בידם. היצירה החפשית אינה נפגעת כלל
ע"י קביעת מונחים לשימוש אחיד במדע, בטכניקה, בלימוד

ובמשא-אומחן. הרי-הק מונחים מקצועיים הם הטעונים
קביעות ואחידות, אבל בלשון הכלל יתחדשו לעולם מלים
וצירופי מלים בכתבי משוררים וסופרים ובפי העם ללא כל
הגבלה זולת טעמו של היוצר, ואם יתחדש בלשון הכלל דבר
הראוי לשמש גם בפי בעלי המקצועות, הרי עשוי חידוש כזה
גם לזכות לאישורו של המוסד הקובע את אוצר המלים של
המקצועות הטכניים והמדעיים השונים. הבררה איננה בין
יצירה חפשית וחיה ובין כפייה מאבנת וממיתה; הבררה היא
בין שימוש אחיד וברור בלשון המקצועית ועקירת הלעז ממנה
ובין ערבוביה, אי-הבנה והתמדת השימוש במונחים לוועזיים
רבים.